

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА В УКРАЇНІ

Українське релігієзнавство недавно увійшло до світового наукового співтовариства і навчального процесу. На цьому шляху його чекало багато складностей. По-перше, необхідно було визначитися стосовно змісту, структури, представництва українського релігієзнавства, зорієнтуватися в світі зарубіжної науки про релігію, в існуючих методиках викладання. По-друге, намітити форми входження українського релігієзнавства до міжнародної науково-викладацької спільноти. Знайомство із західною наукою, яка виявилася неоднорідною, ґрунтованою на різних методологічних підходах і методичних засобах, збіглося із непростими внутрішніми трансформаціями, які переживало все гуманітарне знання в Україні після світоглядних та політичних змін у суспільстві. Вітчизняне релігієзнавство в пошуках своєї ідентичності пішло, з одного боку, шляхом протиставлення себе богослов'ю, а з іншого – активного відмежування від так званого наукового атеїзму. В результаті цих процесів вітчизняне релігієзнавство врешті-решт конституювалося як цілісна, структурована наука про релігію, прагне випрацювати власні моделі викладання релігієзнавства.

На відміну від західної науки, для якої завжди актуальним поставало відмінність від теології, вітчизняне релігієзнавство як самостійна галузь гуманітарного знання мала довести право на своє існування в протиставленні себе до наукового атеїзму. В радянські часи релігієзнавства як такого в Україні не існувало. У формі критичного щодо релігії дослідження воно було включене до наукового атеїзму, де тривалий час пріоритетним вважався його позитивний напрямок – утвердження наукового атеїстичного світогляду. Поділяючи науковий атеїзм на два аспекти — позитивний і критичний, деякі дослідники релігієзнавство ототожнювали певною мірою з останнім. Релігієзнавство виступало вже не як знання про релігію, а як її критика. Останнє спотворювало предмет релігієзнавства, сутність релігієзнавчого пізнання, орієнтувало не на дослідження релігійного феномену у всьому розмаїтті форм його існування і складної історії, а на пошуки “компромату” на релігійне світобачення, релігійну віру. Так склалося, що звичайне, без атеїстичного ухилу зацікавлення релігією фактично не мало наукової перспективи в Україні.

Однак після розпаду СРСР релігія і церква отримали новий статус в суспільстві, до релігії звернулися мільйони людей, потреба в знанні про релігію стала як ніколи актуальною. **По-перше**, треба було визначити, що таке релігієзнавство: комплекс наук, що вивчають релігію, а чи ж критична частина наукового атеїзму; нейтральна (на відміну від апологетичної) частина богослов'я, а чи ж самостійна галузь гуманітарного знання про релігію. Крім того, українське релігієзнавство мало з'ясувати, чим воно відрізняється від теології і чи є відмінність між академічним та богословським релігієзнавством.

Відповідь на питання можлива в разі чіткого формулювання того, що є *об'єктом*, а що *предметом релігієзнавства*. Українське релігієзнавство ще й досі ніби уникає відповіді на це принципове питання. Тут існує безліч думок і позицій які подаються в різних видрукуваних останнім часом в Україні підручниках з цього навчального курсу. Найавторитетнішою є думка про релігієзнавство як самостійну сферу наукового пізнання, яка має свій специфічний об'єкт дослідження (Див. дет.: Академічне релігієзнавство. За ред. А. Колодного. – К., 2000. – С. 17-28).).

Часто, виходячи з етимології слова *релігієзнавство*, твердять, що ним є релігія як така. Але подібна логіка мислення мала б привести до висновку, що об'єктом філософської науки є філософія, правознавства — право, політології — політика, мистецтвознавства — мистецтво і таке інше. Проте це далеко не так. Кожна гуманітарна наука відображає якусь специфічну сторону буття людини у світі, певний вид її життєдіяльності, життєвого досвіду. У нас утвердилося дещо площинне (примітивне) розуміння не лише сутності, а й структури релігії, складові якої вбачалися лише в якихось її зовнішніх виявах діяльності людини — рівні мисленого осягнення, характері емоційного підґрунтя, обрядових дій. При цьому релігійний досвід людини і його інтерпретація спрощувалися, навіть ігнорувалися. Виходячи з цього, об'єктом релігієзнавства є відображення такого особистісного стану людини, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того надлюдського, що єднає її з трансцендентним. У своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття, вона піддається доктринальній і обрядово-культурній (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Тому релігієзнавство у своєму предметі значно ширше, ніж у своєму об'єкті. Для означення останнього можна було б взяти термін релігієлогія, підкресливши цим те, що про сутнісну природу релігії можемо мати лише слово, а не знання. Останніми можна

скористатися при відтворенні функціонального багатства релігійного феномена. Тому предметом релігієзнавства в широкому його аспекті є, окрім природи релігії, також її функціональність. Якщо об'єкт релігієзнавства, а це релігійний досвід особистості, є відносно сталим, то предмет його збільшується за обсягом і дещо змінюється в часі.

По-друге, перед українськими науковцями природно постала проблема *визначення релігії*. На нашу думку, пострадянське релігієзнавство масово ще й досі не звільнилося від енгельсівського визначення релігії, яке трактувало релігію як фантастичне відображення в головах людей тих зовнішніх сил, що панують над ними в їх повсякденному житті і т.д. Погоджуючись з тим, що не може бути єдино прийнятого визначення, є сенс говорити про домінуюче в науці розуміння релігії, що є показником культурного розвитку всього суспільства. Тому тут ситуація така: і від старого визначення ще не звільнилися, і нове чи альтернативне не визнали. Академічне релігієзнавство при визначенні релігії виходить з екзистенційних вимірів людського буття. Релігія живе, власне, на рівні окремої людини, на рівні її індивідуальної віри і почуттів. І це є первинним. Все решта – богослов'я, церква із системою прийнятих нею боговшанувальних обрядів, храми та служителі культури – є похідними, вторинними, зовнішніми, а головне – людськими витворами релігії. Тобто *релігія у вузькому, сутнісному її розумінні* – це такий *внутрішній особистісний стан людини*, в якому вона відчуває свою причетність до Вищої сили, що визначає все у світі (Релігієзнавчий словник. За ред. А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – С. 279). Але в своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття. Вона піддається доктринальній і обрядово-культурній (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Це виводить нас на *широке її розуміння*, що тотожне *функціонуючій релігії*.

На відміну від різних суспільних та гуманітарних наук, які вивчають релігію в цілому, академічне релігієзнавство вивчає її як ціле.

Крім того, вітчизняне релігієзнавство мало визначитися щодо своєї структури, оскільки воно є єдиною, але одночасно й багатодисциплінарною наукою, окреслити методологію релігієзнавчого дослідження, специфіку академічного і богословського релігієзнавства тощо. Вирішуючи такі теоретичні завдання, українські релігієзнавці структурують релігієзнавство як *цілісну науку* і навчальну дисципліну. **Дисциплінарна структура** релігієзнавства включає такі блоки: Філософія і Феноменологія релігії, Герменевтика релігії, Історія та Історіософія релігії, Соціологія релігії, Психологія релігії, Культурологія

релігії, Етнологія релігії, Географія релігії, Мова релігії, Конфесійне релігієзнавство (Академічне релігієзнавство. – С. 3-10). При цьому треба врахувати те, що диференціація академічного релігієзнавства триває.

Українське релігієзнавство розвивається не лише як одна із гуманітарних сфер знання. З повною підставою ми можемо говорити нині й про практичне релігієзнавство. Міжконфесійні і міжцерковні протистояння, спроби політизувати релігію і релігієзувати політику, намагання обмежити свободу буття віровизнань поділом їх на традиційні і нетрадиційні, “зрада” дітьми релігії батьків шляхом прийняття ними нових віросповідань, розгортання місіонерської діяльності в Україні різними зарубіжними релігійними центрами та ін. Ось ті реальні проблеми релігійного життя, які вимагають не лише теоретичного осмислення, а й практичного вирішення. Тому підготовка різних науково-експертних документів, аналітичних записок для зацікавлених владних структур є однією з невід’ємних ділянок роботи релігієзнавців України.

Знайомство із закордонними колегами, їхнім доробком, професійними асоціаціями, тематикою їх досліджень дозволяє зробити висновок про відсутність на Заході цілісної науки про релігію. Там і досі триває дискусія щодо адекватної назви науки, яка вивчає релігію, щодо методологічних засад, на яких мало б ґрунтуватися наукове дослідження релігійного феномену. Існуючі за кордоном “Science of Religion” (Наука релігії), “Religious Studies” (Релігійне вивчення), “Scientific Study of Religion” (Наукове вивчення релігії) можна б було сприймати як тотожні назви релігієзнавства, якби не існуюча специфічність кожної з них. Але, як правило, ці названі науки обмежуються соціологічним дослідженням релігії, що представлено в таких наукових організаціях, як “Товариство соціологів релігії”, “Товариство наукового дослідження релігії” (Society for Scientific Study of Religion - SSSR) тощо. Історики мають свою потужну “Міжнародну асоціацію історії релігії” (International Association for History of Religion). Психологи релігії шукають шляхи об’єднання в окреме професійне товариство, організаційно покищо будучи дотичними до SSSR. Філософи та феноменологи релігії постають як прихильники окремих теоретиків, складаючи окремі школи.

В такій неоднозначній ситуації непросто було визначити шляхи входження українського релігієзнавства до міжнародних професійних об’єднань, а відтак і до світової науки. Але українські релігієзнавці, як персонально, так і асоціативно (ті, що об’єднані в УАР), стали членами декількох відомих міжнародних релігієзнавчих організацій, зокрема Товариства наукового вивчення релігії, Міжнародної Академії свободи релігій і віросповідань, Європейської асоціації

соціології релігії, Міжнародної асоціації дослідників релігії Східної і Центральної Європи, Міжнародної та Європейської Асоціації історії релігії, Міжнародної Асоціації релігійної свободи та ін. Але індивідуальне членство українських вчених-релігієзнавців чи колективне членство УАР ще недостані для повноправної присутності українських вчених-релігієзнавців в світовій науці. Тим не менш, тими малими силами, які присутні і знані в міжнародному науковому співтоваристві, робляться спроби подолати незнання про релігієзнавчу Україну. Використовується будь-яка можливість для інформування західних колег про досягнення вітчизняного релігієзнавства. Так, учасники 2003 року конференції в Братиславі, присвяченій діалогу науки і релігії, познайомилися із станом досліджень і викладання релігії в Україні, із науковим доробком вітчизняних релігієзнавців. Американське наукове співтовариство мало можливість ознайомитися із станом справ в українському релігієзнавстві в 2001 р. під час щорічного з'їзду SSSR із спеціальної доповіді Л.Филипович, із виступів на наступних з'їздах І.Богачевської, Д.Кірюхіна. Англomовна стаття про стан українського релігієзнавства (А.Колодний, Л.Филипович) видрукувана у спільному збірнику із польськими колегами як наслідок проведення україно-польського колоквиуму (2001 р.). Ця ж стаття з доповненнями надрукована в науковому часописі Міжнародної Асоціації історії релігії "NUMEN" (Bril NV, Leiden, 2004, Vol.51). Цей матеріал перекладений російською мовою і видрукуваний в Росії в єдиному науковому фаховому журналі цієї країни "Религиоведение" (2004, №2). Будучи учасниками XIX Конгресу Міжнародної Асоціації історії релігій (Токіо, 2005), українські релігієзнавці презентували досягнення вітчизняної науки в широкому колі професіоналів, отримавши визнання своєї специфічної позиції щодо розуміння суті предмету.

Контакти із закордонними колегами дають підстави вважати, що вони слабо інформовані, інколи навіть здивовані, що в Україні існує релігієзнавство як окрема галузь наукового знання. Звичайно, є зацікавленість у співпраці, але закордонні колеги погано уявляють собі, в яких формах ця співпраця можлива. Частіше всього вони приїжджають в Україну, щоб виконати персональний грант, не прагнучи перенести співпрацю на інституційний рівень. Українське релігієзнавство і на колективному, і на персональному рівні контактує із західною наукою за такими напрямками: взаємочаст в конференціях; організація спільних конференцій (з історії релігій, релігійної свободи); участь в міжнародних дослідницьких проектах (частіше всього як первинне аналітичне джерело інформації); виконання спільних наукових проектів (Латвія, Польща,

США, Росія); видання книжок в Україні, зокрема представників української діаспори, друк зарубіжних авторів в українських виданнях (зокрема науковому щорічнику «Релігійна свобода»); запрошення українських авторів до іноземних видань (монографії, журнали); обмін друкованими працями; по можливості взаємовідвідини і персональне знайомство із досягненнями колег (Польща, Росія, США, Біларусь, Латвія); запрошення на викладання до України і до зарубіжних країн (професори Г.Біддульф, Г.Гжимала-Мошинська, М.Нельсон, В.Єленський, І.Козловський); рекомендаційні листи на отримання грантів (професори А.Баркер, К.Дьорем, А.Колодний, Л.Филипович, А.Юраш); підготовка спеціалістів вищої кваліфікації; обмін викладачами, науковцями, аспірантами, студентами; спільні інформаційні проекти тощо.

Найбільш знаним за кордоном є Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України (керівник - проф. А.Колодний). За десятиліття свого існування науковці Відділення релігієзнавства провели дослідження з **15 наукових тем**. Серед них, зокрема, "Методологічні принципи і категоріальний апарат релігієзнавства", "Феномен релігії: природа, сутність, функціональність", "Особливості і віхи історії Українського християнства", "Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози", "Релігійний чинник в контексті етносоціальних і політичних процесів в Україні", "Нові релігійні течії та культу в період соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства в Україні", "Свобода релігії в країнах постсоціалістичного простору" та ін. Нещодавно вчені Відділення завершили роботу над темами: "Трансформація релігійної духовності в умовах модерна і постмодерна" та "Тенденції розвитку релігії й релігійності в українському суспільстві". За наслідками роботи видрукувано колективну монографію «Християнство доби постмодерну» (К., 2005). Лише за останні п'ять років Відділенням видрукувало близько **70 книжково-брошурних видань** (як індивідуальних, так і колективних), більше 600 наукових статей. Регулярно з 1996 року виходить кварталник "Українське релігієзнавство" (вже є 35 чисел), щорічник "Релігійна свобода" (вже є 9 видань). З липня 2000 року увагу широкого читача привернув щомісячник "Релігійна панорама" (вже є 56 чисел). Вийшло в світ шість томів з десяти томної "Історії релігій в Україні", "Релігієзнавчий словник" (1996 р.) та підручник "Історія релігій в Україні" (1999 р.), ряд книг і брошур із серій "Мислителі української діаспори", "Конфесії і Церкви України", "На допомогу викладачеві релігієзнавства", «Духовні діячі України» тощо. Готується до видруку третина "Енциклопедія релігій". Проте найвагомішим своїм здобутком

релігієзнавці України вважають книгу “Академічне релігієзнавство” обсягом 70 друкованих аркушів, яка ввібрала в себе всі плідні наслідки їх творчих пошуків протягом останнього десятиліття.

Відділення провело в попередні роки широкомасштабні соціологічні дослідження особливостей релігійності сучасного віруючого, стану і тенденцій міжконфесійних відносин, поєднання релігійного і національного чинників в духовному відродженні України, характеру неорелігійного процесу тощо. Фінансова скрута змусила Відділення перервати ці потрібні наукові пошуки. Але вчені продовжують вивчати громадську думку та оцінки експертів стосовно релігійної ситуації в Україні шляхом включеного спостереження та інтерв'ю.

Щороку Відділення разом з осередками УАР організовує понад **10 наукових релігієзнавчих конференцій**. Так, цілий ряд конференцій був присвячений ювілею християнства, проблем місця і ролі релігії та Церкви в суспільних і духовних реаліях нинішньої України, історії релігій на українських теренах, свободи буття релігії в постсоціалістичних країнах тощо.

Нині Відділення релігієзнавства – по суті єдиний академічний науковий підрозділ з цього фаху в Україні. Перед ним стоїть завдання провести фундаментальні наукові дослідження релігійних процесів і явищ, координувати дослідницьку роботу з релігієзнавства в Україні, визначати пріоритети в дослідницькій тематиці, організовувати підготовку наукових кадрів, здійснювати зв'язок з міжнародним релігієзнавством, організації і проведення наукових конференцій, семінарів тощо. То ж в незалежній Україні триває процес інтенсивного становлення релігієзнавства як окремої сфери наукового знання у всьому різноманітті його дисциплінарних утворень. Але про це все майже не відомо нашим зарубіжним колегам.

На базі Відділення релігієзнавства НАН України утворена в 1993 році **Українська Асоціація релігієзнавців**, яка нині об'єднує біля 300 активних дослідників релігії в Україні. Саме вчені з цих двох структур долучені до міжнародного поля релігієзнавчих досліджень. Відділення та УАР має регулярні творчі зв'язки десь із тридцятьма зарубіжними науковцями, приймає їх в себе, видруковує їх праці. За п'ять останніх років 49 раз науковці Відділення виїжджали за кордон в 13 країн світу. Так, лише в 2003 році шість співробітників Відділення (А.Колодний, Л.Филипович, В.Єленський, О.Саган, Г. Кулагіна, О.Недавня, О.Горкуша) 17 разів виїздили за кордон для участі в роботі наукових конференцій, семінарів, наукових зустрічей, читання лекцій студентам зарубіжних вузів. В 2004 році таких виїздів було 12, в першому півріччі

2005 року – 7. Країнами виїздів були США, Англія, Іспанія, Австралія, Нідерланди, Угорщина, Данія, Сербія, Латвія, Греція, Італія, Швейцарія, Росія, Польща, Словаччина, Німеччина, Ізраїль, Франція, Індія, Японія та ін. Українських вчених запрошують як учасників міжнародних форумів представників різних релігій (Конгрес релігій, Будапешт-2002; Парламент релігій світу, Барселона-2004), щорічних зібрань наукових товариств тощо. Крім відомих за кордоном представників української науки, почали вже активно виїжджати аспіранти, молоді науковці.

Велику допомогу українським релігієзнавцям в їх присутності в науковому світовому полі надавали і надають А.Баркер, К.Дьюрем, Г.Біддулф, І.Боровик, Г.Гжимала-Мошинська, Г.Хофманн, М.Нельсон, Л.Бузбі, Д.Девіс та ін., які представляють міжнародні професійні асоціації, фахові факультети в різних університетах, наукові центри з дослідження релігій, громадські міжрелігійні організації (зокрема, Товариство наукового вивчення релігій – SSSR (США), Міжнародне товариство дослідників релігії Центральної і Східної Європи – ISORECEA (Угорщина), Міжнародна Академія свободи релігій і віросповідань (США), Міжнародна Асоціація історії релігії – IANR (Нідерланди), Європейська асоціація вивчення релігії, Міжнародна Асоціація за релігійну свободу – IARF (Великобританія), Міжнародна Асоціація релігійної свободи – IRLA (США), Інститут релігієзнавства Ягеллонського університету (Краків, Польща), Російське товариство дослідників релігії, Кафедра релігієзнавства Московського університету, Центр релігієзнавчих досліджень “Етна” (Санкт-Петербург), Рада Парламенту релігій світу (Чикаго, США), Центр “INFORM” Лондонської школи економіки (Лондон, Англія), Центр державно-церковних відносин Байлорського університету, Центр права і релігієзнавства Брігам-Янгського університету (Прово, США) та ін.).

Відділення релігієзнавства і УАР разом з багатьма міжнародними асоціаціями та дослідницькими центрами щороку організовує і проводить міжнародні наукові конференції, присвячені релігійній свободі. Так, в травні 2004 року відбулася конференція “Свобода релігії в умовах глобалізаційних процесів сучасності”, в якій взяло участь біля 150 учасників, з них 70 - іноземці з 23 країн.

За запрошенням Відділення чи УАР в Україну постійно приїздять зарубіжні науковці. За плідну співпрацю багатьом з них присуджується звання Почесного наукового співробітника. Таких у Відділенні вже 8. В 2004 році почесним співробітником обрано Генріха Хофмана із Польщі. В 2003 році проходив річне стажування при Відділенні професор Брігам-Янгського університету Говард Біддулф. Завдяки підтримці зарубіжних

асоціацій і центрів виходить часопис “Релігійна панорама”, поповнюється новинками літератури й релігійною періодикою відкрита при УАР Бібліотека релігієзнавця. В цій бібліотеці є унікальні видання, зокрема журнали міжнародних наукових товариств, за якими можна познайомитися із станом релігієзнавчих досліджень за кордоном.

Щороку співробітники Відділення релігієзнавства на замовлення редакцій видрукують в різних зарубіжних виданнях наукові статті. Спільним здобутком українських і польських релігієзнавців є колективна монографія “Religions, Churches and the scientific studies of religion: Poland and Ukraine.” (Krakow, Nomos, 2003. – 14 д.а.). Водночас у наших виданнях видрукували свої праці ряд зарубіжних авторів. Вийшли у світ підготовлені до друку А.Колодним вибрані твори австралійського автора Івана Шевціва “Християнська Україна” (27 д.а.), канадського автора Ст. Ярмуся «Досвід віри українця», італійського дослідника І. Музички «Християнство в житті особи і суспільства», американського автора В. Олексюка «Християнські основи української філософії». колективна монографія А.Колодного, Г.Біддулфа, Л.Филипович “Religion and Church in the Modern Ukraine” (16 д.а.).

Українські релігієзнавці налаштовані на розгортання наукових зв'язків із зарубіжними інституціями, окремими вченими. Плідність зв'язків з Інститутом релігієзнавства Ягеллонського університету (Краків) виявилася не лише у видруці названої колективної монографії, а й у проведенні вже двох спільних конференцій у Польщі. У жовтні 2003 року організовано спільну конференцію. “Польсько-українські дослідження релігії: історія і сучасність” (Ломниця, Польща). Виконується польсько-українське комплексне наукове дослідження історії релігії, історії релігієзнавства тощо.

Відділення релігієзнавства та УАР разом із Українською Асоціацією Релігійної Свободи, Центром релігійної інформації і свободи вже вчетверте проводить Міжнародні Молодіжні літні школи релігійної толерантності із запрошенням до участі в їх роботі молодих релігієзнавців з різних країн. В 2003 році робота школи була присвячена темі толерантності християнського життя, в 2004 – толерантності релігійного і секулярного світів. В їх роботі брали участь студенти й аспіранти з України, США й Росії. Протягом 4 років при Відділенні проходять практику студенти з Америки (Брігам-Янгський університет).

Потреба у більш інтенсивному розширенні контактів із зарубіжними колегами очевидна - і шляхом налагодження персональних зв'язків, і шляхом встановлення відносин з різними інституціями. Бажано, щоб активними суб'єктами цього процесу стали й інші

українські центри вивчення релігії, зокрема кафедра релігієзнавства Київського національного університету ім Шевченка, кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету “Киево-Могилянська Академія”, кафедра релігієзнавства гуманітарного факультету Національного університету “Острозька Академія”, кафедра релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету, кафедра культурології Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова, релігієзнавчий факультет Донецького державного інституту штучного інтелекту. Релігія досліджується і в інших інститутах НАН України, в Інституті стратегічних досліджень. На історії релігії спеціалізується Інститут релігієзнавства при Львівському Музеї історії релігій. При філософському факультеті Одеського Національного університету діє Центр компаративістських досліджень релігії. Розпочали свою роботу Харківський центр досліджень нових релігій, Київський центр гуманітарних та релігієзнавчих досліджень. Активні місцеві осередки УАР в Тернополі, Львові, Рівному, Острозі, Чернівцях, Полтаві, Одесі, Херсоні, Сумах, Донецьку, Дніпропетровську, Луцьку, Чернігові, Хмельницькому, Ужгороді, Запоріжжі.

Релігію вивчають й досліджують і в релігійних закладах та науково-дослідних установах. Так, при Духовній греко-католицькій академії у Львові (з 2002 року - Український Католицький університет) створений Інститут історії церкви та Інститут суспільства і релігії, які активно долучаються до презентації України за кордоном.

Українське релігієзнавство продовжуватиме розширювати свою присутність в релігієзнавчому полі світу, оскільки спілкування із колегами - необхідна умова для успішного розвитку української науки, підняття власного наукового рівня.

Бистрицька Е.

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВА» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Потреба духовного відродження української нації не втрачає своєї актуальності у зв'язку зі складним і болісним процесом становлення незалежної України. Впродовж століть духовне наповнення особистості відбувалося під великим впливом релігійних чинників, оскільки релігія і